

ти не вдалося через спротив поляків. 27 жовтня 1430 р. він помер у віці 80 років.

Висновки: Діяльність Великого князя Литовського Вітовта справила значний вплив на життя Східної Європи у 1360-х – 1430-му рр.

Його правління ставало часом укріплення могутності ВКЛ. Політика Вітовта була спрямована на створення могутньої держави та поширення її впливу на сусідів. Вітовт регулярно втручався у справи всіх сусідніх правителів, і небезуспішно, адже за час його правління територія ВКЛ значно збільшилась.

Немалу роль для Вітовта грали українські землі. Саме при Вітовті територію колишнього Галицько-Волинського князівства було остаточно розподілено між Польщею і ВКЛ, а Луцьк став фактично другою столицею ВКЛ. Також було звільнено від татар територію Поділля, і ВКЛ отримало доступ до Чорного моря, де було збудовано кілька фортець, що забезпечили морську торгівлю. Саме у Луцьку Вітовт організував в січні 1429 р. проведення резонансного з'їзду східноєвропейських монархів.

Після смерті Вітовта у ВКЛ розпочалась громадянська війна. На жаль, його спадкоємцям вже не вдалося досягти подібних дипломатичних успіхів. Тим не менше, пам'ять про Вітовта жила і на нього орієнтувались чимало наступних правителів, в результаті чого остаточно об'єднання ВКЛ і Польщі сталося лише в 1569 р.

Слід сподіватися, що українські історики продовжуватимуть вивчати період правління Вітовта, адже він суттєво вплинув на ситуацію на тогочасних українських землях.

1. Aeneas Sylvius. De Lituania/Scriptores rerum Prussicarum. Band 4. Leipzig. 1870. 2. Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija 1009-1795. –

Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005. 3. Ivinskis Z. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. – Rome: Lietuvių katalikų mokslo akademij, 1978. 4. Jonynas I. Dovydiškės sutartis // Vaclovas Biržiška. Lietuviškoji enciklopedija. – VI. – Kaunas: Spaudos Fondas, 1937. 5. Kiaupa Z. Kiaupienė J., Kunevičius A. The History of Lithuania Before 1795 / English ed. – Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2000. 6. Koncius J. B. Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania. – Miami: Franklin Press, 1964. 7. Koncius J. B. Vytautas the Great: Grand Duke of Lithuania. – Miami: Franklin Press, 1964. – Vol. 1. 8. Kosman M. Wielki książę Witold. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1967. 9. Łowmiański H. Witold wielki książę litewski. – Wilno: Wydawnictwo Komitetu obchodu pięćsetnej rocznicy zgonu wielkiego księcia Witolda, 1930. 10. Mickūnaitė G. Making a great ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania. – Budapest: Central European University Press, 2006. 11. Pfizner J. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann. – Prag-Brunn, 1930. 12. Pomnik Grunwaldzki w Krakowie. – Kraków: Wydawn. Literackie, 1974. 13. Prochaska A. Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy. – Wilno: Nakład i druk Ks. A. Rutkowskiego, 1914. 14. Prochaska A. Ostatnie lata Witolda. – Warszawa: Warszawa Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1882. 15. Rowell S. C. Baltic Europe // Michael Jones. The New Cambridge Medieval History c.1300-c.1415. – V. VI. – Cambridge University Press, 2000. 16. Tegowski J. Pierwsze pokolenia Gedyminowiczów. – Poznań, Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 1999. 17. Turnbull S., McBride A. The Hussite Wars 1419-36 // Men-at-arms series. – 409. – Oxford: Osprey Publishing, 2004. – 51 p. 18. Wasilewski T. Dąty urodzin Jagielly i Witolda: Przyczyny do genealogii Gedyminowiczów // Przegląd Wschodni. – 1991. – T. 1. 19. Барбашев А. И. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410 г.). – С-Пб.: Типография Н. Н. Скороходова, 1885. 20. Барбашев А. И. Очерки литовско-русской истории XV века. Витовт. Последние двадцать лет княжения (1410-1430). – С-Пб.: Типография Н. Н. Скороходова, 1891. 21. Белямук М. Вялікі князь Вітаўт і ягоная маеастанная п'ятка // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – № 31, чэрвень 2009. – С. 147-141. 22. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ, 1993-1995. – Т. 4, 5. 23. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М.: Московская Художественная Печатня, 1915. 24. Почкаев Р. Ю. Цари ордынские. С-Пб.: Евразия, 2010. 25. Смирнов В. Г. Россия в бронзе. Памятник "Тысячелетию России" и его герои. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва: Вече, 2002. – 302 с. 26. Шабунько Ф. М. Вітовт // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2005.

Надійшла до редколегії 14.03.12

В. Павленко, канд. іст. наук, доц.,
С. Крутько, асп.

БРИТАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИКИ УМИРОТВОРЕННЯ: ГОЛОВНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМКИ

Проаналізовано головні концепції щодо вивчення англійської політики умиротворення на основі аналізу праць представників різних історичних шкіл. З'ясовано спільність та відмінність їх підходів до даної проблематики.

Analyzed the basic concepts of the study of British policy of appeasement through the analysis of works from different historical schools. Clarified similarities and differences in their approaches to this issue.

В історії ХХ ст. можна виділити цілу низку подій, які за своїм характером та наслідками суттєво вплинули на хід світової історії. Політика умиротворення та її наслідки вже давно цікавлять дослідників. Особливо це стосується англійських вчених. В своїх роботах вони говорять про альтернативи та можливості запобігання розгортанню Другої світової війни, про мотиви, які рухали тогочасними політичними лідерами, про цілі, які вони переслідували, про помилки, яких вони припустилися. Історична наука до цього часу не може знайти однозначної відповіді на ці питання. Так, "ортодоксальна" школа критикувала політику Н. Чемберлена за недооцінку динаміки росту нацизму, обмеження інформування громадськості про експансіоністські амбіції Гітлера та невчасне переозброєння. А інша група вчених звертає увагу на внутрішні проблеми Англії і наголошує на їх вирішальній ролі в проведенні політики умиротворення.

Публікація в 1960-х рр. нових документів та мемуарів спричинила підвищений інтерес англійських дослідників до аналізу політики умиротворення. З'являються нові підходи, наприклад, послідовники "ревізіонізму" наголошували на обмеженості політичних та економічних ресурсів Великої Британії, а, отже, на їх думку, умиротворення було єдиною логічною реакцією на ситуацію, що

склалася в Європі в 30-х рр. "Пост-ревізіоністи", в свою чергу, пішли шляхом критики політики, що її проводив Н. Чемберлен, але на відміну від "ортодоксального" напрямку, більше врахували досвід "ревізіоністів", певною мірою синтезувавши попередні досягнення, ставши на позиції вивчення і об'єднання всіх доступних робіт.

Сьогодні в Англії, на нашу думку, існує декілька окремих історичних шкіл, які аналізують політику умиротворення і які привертають до себе увагу. Тому серйозний аналіз всіх підходів може певною мірою дати більш-менш об'єктивне уявлення про передвоєнну політику Великої Британії і зробити висновки, що дозволять краще вивчити поставлену проблему.

Питанням британської історії передвоєнних років присвячено досить широкий ряд досліджень. Варто згадати роботи професора С. Астера [1; 2] в яких автор досліджує проблемні питання британської історіографії умиротворення. Із дослідників даної тематики можна також виділити Р. Капуті [4] П. Фінні [9], Л. Мічі [15], К. Роббінс [22], Д. Ватта [30], для яких історіографія досліджуваного періоду була або основною темою вивчення, або перебувала в безпосередньому зв'язку із важливими питаннями міжнародного життя.

Слід сказати, що британська історіографія вивчалася багатьма дослідниками з інших країн, в тому числі і радянськими істориками. Але ці праці певною мірою заангажовані і не завжди об'єктивні в оцінках. Звідси, в основному, критика англійських дослідників політики умиротворення в роботах, наприклад, І. І. Жигалова та О. О. Ржешевського [32], Г. М. Реутова [34]. Ясно, що при зверненні до радянської історіографії, при вивченні даного питання, треба бути дуже обережним і підходити до неї критично.

В Україні дана проблематика, на нашу думку, досліджена поверхнево і лише в її зв'язку з іншими науковими розробками. Так, наприклад, предметом дослідження дисертації П. Б. Полянського були англомовні документальні видання [33].

Аналіз наявних робіт із даної проблематики дає підстави розділити британську історіографію умиротворення, як вже зазначалося вище, на декілька періодів. Кожен з них знаходився під впливом тієї чи іншої концепції, був нероздільно пов'язаний із доступними на той час джерелами, які й ставали основою для наукового вивчення передвоєнної політики Великої Британії. Перші ж праці, що були присвячені цій проблематиці і вийшли ще на початку 40-х рр. XX ст. започаткували "ортодоксальний напрям", який був домінуючим (але не єдиним) до 60-х рр. Саме в цей час, в зв'язку з подальшою розробкою тематики і вивчення нових документів з історії того періоду дослідниками започатковано "ревізіоністський" напрям. Системний та комплексний підхід в історіографії призвів до виникнення на початку 1990-х рр. "пост-ревізіоністського" напрямку, який панує і до сьогодні. При такому хронологічному підході, однак, не варто забувати, що жодна з шкіл ніколи не була монопольною в британській історіографії.

Перші серйозні дискусії навколо доцільності політики умиротворення розпочалися в зв'язку з поразкою Франції в Другій світовій війні. Троє журналістів – М. Фуг, Ф. Оуен та П. Ховард під псевдонімом "Cato", видали 5 липня 1940 р. спільне дослідження "Винні". До жовтня ця книжка перевидавалася більше 20 разів (надзвичайна її популярність пояснювалася настроями тогочасного англійського суспільства, які були вдало передані на сторінках) і стала "найвідомішою полемікою в британській політичній історії" [1, р. 446]. Саме з цієї праці, не дивлячись на те, що вона, багато в чому, була саркастичною і не мала чіткої хронологічної структури, пішла традиція, характерна для "ортодоксальної" історіографії – члени кабінету Н. Чемберлена та сам прем'єр-міністр визнавалися "винними" в тому, що сталося. Автори книги нещадно критикували адміністрації Р. Макдональда, С. Болдуїна та Н. Чемберлена, які повільно проводили переозброєння армії, робили все можливе, щоб вселяти оптимізм в населення і продовжували, не дивлячись на постійну критику одну і ту ж лінію зовнішньої політики [1, р. 449].

Однак, не тільки автори "Винних", які, до речі, працювали в консервативних виданнях, що належали лорду Бівербруку критикували політику умиротворення. Ще до війни В. Голландом був заснований Клуб лівої книги, чії публікації були антифашистськими та антинацистськими за своїм спрямуванням, тяжіли до лівої ідеології. Автори що входили до цього клубу, Л. Вольф, Коні Зіпліакус, С. Хаксі та інші, в своїх працях критикували умиротворення, як політику привілейованих класів, що була направлена на збереження будь-якою ціною миру, капіталізму та Британської імперії [7, с. 244].

Із закінченням війни, "ортодоксальний" підхід до умиротворення отримав ще суттєвіше висвітлення і підтвердження. В умовах холодної війни, втрати Вели-

кою Британією ролі світового лідера, звинувачення, висунуте в 1940 р. трійкою журналістів, знайшло підтримку серед політиків, державних діячів, істориків. Найбільш відомими тут є праці У. Черчилля [35], Л. Нам'єра [18; 19; 20] та Дж. Вілер-Беннета [31].

У. Черчилль, наприклад, піддав різкій критиці недалекоглядну політику уряду Дж. Саймона, в той же час менше критикуючи Н. Чемберлена. В своїх мемуарах він використав чималу кількість різного роду документів, що, без сумніву, робить його спогади одними із найінформативніших в мемуарному жанрі.

Л. Нам'єр, в свою чергу, називав міжвоєнний період одним із "найболючіших" в британській історії, а прем'єр-міністра Н. Чемберлена, який очолював на той час уряд, характеризував як "самовпевненого, неосвіченого, із здатністю дурити себе та інших" [18, р. 41; 19, р. 172]. Багато в чому схожою була і оцінка британської зовнішньої політики та її керівників Дж. Вілнер-Беннетом, який зосередився на вивченні конкретної теми – Мюнхенської конференції [31, р. 3-4]. Дослідники британської історіографії критикували ці праці, називаючи головним недоліком те, що їх автори в недостатній мірі використовували джерела з цієї проблематики і, як наслідок, висновки, зроблені ними були незбалансованими. В схожому стилі написані дослідження А. Роуза [25] та прес-аташе радянського посольства в Лондоні Е. Ротштейна [24].

Ціле покоління істориків "ортодоксальної" школи звинувачувало в недалекозорості британських політиків кінця 1930-х рр. Проте, їх оцінка політики умиротворення ніколи не була монопольною. Ще наприкінці Другої світової війни, чиновники колишнього уряду Н. Чемберлена виступили з першими "ревізіоністськими" працями. В 1944 р. були опубліковані книги лорда-канцлера, віконт Моема та редактора "Санді Таймс" В. Хедлі [1, р. 447]. В цих працях, автори, які працювали на державних посадах при Н. Чемберлені, намагалися реабілітувати політику кінця 30-х рр., виходячи із завдань, що тоді стояли перед Лондоном та можливостей, якими вони володіли.

Мемуари британських державних діячів, причетних до проведення політики умиротворення були покликані, якщо не виправдати її, то показати реальні мотиви і цілі, що їх переслідувала діяльність Форін офісису, були своєрідною відповіддю прихильникам "ортодоксальної" школи. Йдеться, в першу чергу про спогади С. Хора, Дж. Саймона [27], Р. Вансіттарта [29], Д. Купера [6] тощо. Поява цілого комплексу мемуарів, а також публікація видавництвом Форін-офісису документів зовнішньої політики Великої Британії стали основою для нового підходу та аналізу політики умиротворення в англійській історіографії. З цим пов'язана діяльність плеяди істориків "ревізіоністського" напрямку. Публікація в 1961 р. підготовленої А. Тейлором збірки джерел з історії Другої світової війни також сприяла утвердженню цього підходу, і хоча сучасні дослідники називають документи вміщені в це видання фрагментарними [9], їх роль на той час, на нашу думку, недооцінювати не варто.

В 1963 р. професійним істориком М. Гілбертом та журналістом Р. Готтом було проведено дослідження, яке вперше звертало увагу на колоніальний та економічний аспекти умиротворення. Автори взяли низку інтерв'ю у тогочасних політиків (наприклад, Г. Вільсона), вели переписку з діячами уряду Н. Чемберлена. На їх думку, британська дипломатія намагалася виграти час в Мюнхені, а страх перед можливою співпрацею з комуністами змушував шукати порозуміння з Гітлером [11]. Ця думка заслуговує на увагу хоча б тому, що ці праці вперше відштовхувалися не від критики уряду, а від характеристики ситуації в якій перебував кабінет міністрів.

Необхідно зазначити, що "ревізіоністи", в плані роботи з джерелами по історії передвоєнного періоду, на крок випереджали істориків "ортодоксальної" школи. Так, перший біограф Н.Чемберлена, що працював із його особистим архівом, К. Фейлінг, зробив висновок, що прем'єр-міністр "намагався виграти час, щоб мати можливість озброїтися проти неминучої війни... умиротворення ніколи не було головним мотивом його політики" [8, р. 359].

В. Медлікотт піддавав нещадній критиці головні постулати "ортодоксальної школи". Він підтримував політику Н. Чемберлена, за якого Англія "відчувала відповідальність за те, що відбувається в світі, хоча ресурсами для рішучого впливу при цьому вже не володіла..." [16, р. 233]. Суттєво вплинули на становлення "ревізіонізму" праці Д. Ватта [30] та Ф. Нортеджа [21]. Ці автори визначили політику кабінету Н. Чемберлена як виважену, з чітким баченням завдань, що стояли перед англійською дипломатією. Політика умиротворення була визнана дослідниками результатом таких впливових факторів як економічна слабкість, брак ресурсів для виконання зобов'язань перед всім світом і в самій Британській імперії, крім того пацифістські настрої в суспільстві були надзвичайно сильними після Першої світової війни, що своїм чином також впливало на ситуацію.

В 1967 р. було прийнято рішення скоротити термін секретності передвоєнних документів з 50 років до 30. Архівні документи, що були оприлюднені, дали новий поштовх розвитку "ревізіонізму". Щоправда, перші роботи на основі архівів, наприклад Я. Колвіна [5] і К. Міддлмаса [17], більше схилилися до висновків "ортодоксальних" істориків в своїх дослідженнях.

Слід наголосити, що "ревізіоністська" школа британських істориків, залишається основним напрямом англійської історіографії умиротворення. Вона завжди намагалася більш широко показати передвоєнну історію. В основі майже всіх робіт цього напрямку, як правило, існувало декілька підходів, які пов'язували умиротворення з економічною слабкістю британської економіки, домінуючим в суспільному настрої пацифізмом, фінансовими міркуваннями, роллю домініонів і військово-стратегічними обмеженнями. Разом з тим всі ці праці об'єднувала думка, що внутрішні фактори умиротворення були важливішими перед зовнішнім тиском" [1, р. 467].

В 1960-х рр. розвиток синергетики, поява диверсифікованого підходу, який зближував історію з іншими суспільними науками, змінили дипломатичну історію. Вона стала зосереджуватися, окрім політики, на структурі подій, внутрішніх детермінантах, ролі економічних, суспільних і культурних факторів.

На початку 1990-х рр. це призвело до появи нового напрямку в історіографії умиротворення – "пост-ревізіонізму". Цей напрям не відкидав здобутки попередніх вчених, він певною мірою їх синтезував. З цим напрямом, який враховував і критику політики умиротворення і її пояснення, пов'язаний пошук відповіді на питання "Чи була альтернатива умиротворенню?"

Одним із здобутків цієї школи стало дослідження відносин Великої Британії з іншими країнами перед війною, зокрема проблемам створення альянсу із Францією та СРСР. Серед дослідників цього напрямку варто виділити П. Гейнса [10]. Він зосередив увагу на вивченні механізмів політики і процесів вироблення політичних рішень в кабінеті Н. Чемберлена. Цікавою є робота М. Роя, який досліджував діяльність Р. Вансітарта, незмінного заступника міністра закордонних справ в період з 1930 по 1938 рр. На його думку, альтернативою умиротворення міг стати союз між Великою Британією, Францією та СРСР, який якщо і не попередив би війну,

то зробив би перемогу над Німеччиною більш наближеною в часі [23, р. 174-175].

В свою чергу Б. Маккерчер називав політику умиротворення таким же раціональним явищем, як і баланс сил. Ним також було здійснено дослідження американсько-англійських відносин того часу [14, р. 252]. Інший дослідник, Дж. Руджеро, вивчав конкретне питання – англійське переозброєння. В результаті, він дійшов до висновку, що Н. Чемберлен здійснив ряд прорахунків в цій сфері: віддав перевагу створенню сильних військово-повітряних сил, замість сильної континентальної армії, недостатньо фінансував оборонну програму тощо [26, р. 154]. Схожою за характером була робота Дж. Майоло, який досліджував Королівський флот і британську військово-морську дипломатію (йдеться в першу чергу про англійсько-німецьку морську угоду і її наслідки), захищаючи політику умиротворення при цьому [13]. Всі ці праці значно розширили тематику досліджуваних раніше проблем політики умиротворення, що дало змогу більш докладно і широко їх вивчити.

Значно розширили вивчення умиротворення, і не лише в його європейському вимірі, праці Е. Беста [3], Г. Кеннеді [12], Н. Тарлінга [28], які досліджували британську політику та міжнародні відносини в азійському субрегіоні. В якості проміжного висновку тут можна зазначити, що саме в роботах "пост-ревізіоністів" значно розширилися географічні рамки умиротворення та їх фактаж.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно підкреслити, що англійська історіографія політики умиротворення є складним і багатограним явищем, що переживало трансформацію протягом всієї II пол. XX ст. При цьому, підходи британських істориків відзначаються різноманітністю і індивідуальністю, що безумовно, ускладнює порівняльний аналіз їх праць. Разом з тим жоден з підходів ніколи не був монопольним в історіографії, розвиваючись в тісному переплетінні з іншими. Навіть сьогодні всі ці школи мають своїх представників і критиків, продовжуючи вивчати одну з найдраматичніших сторінок світової історії.

1. Aster S. Appeasement: Before and After Revisionism/ Sidney Aster// *Diplomacy & Statecraft*. – 2008. – Vol. 19. – P. 443-480.
2. Aster S. The Guilty Men: The Case of Neville Chamberlain/ ed. R. Boyce and S. Robertson. – London, 1989.
3. Best A. Britain, Japan and Pearl Harbor: Avoiding War in East Asia, 1936-1941/ Antony Best. – London, 1995.
4. Caputi R. Neville Chamberlain and Appeasement / Robert J. Caputi. – London, 2000.
5. Colvin I. The Chamberlain Cabinet / Ian Colvin. – London, 1971.
6. Cooper D. Old Men Forget: The autobiography / Alfred Duff Cooper. – London, 1957.
7. Feather J. A History of British Publishing / John Feather. – L.: Routledge, 1988.
8. Feiling K. The Life of Neville Chamberlain / Keith Feiling. – London, 1970.
9. Finney P. The Romance of Decline: The Historiography of Appeasement and British National Identity/ Patrick Finney// *Electronic Journal of International History*. – Режим доступу: <http://www.history.ac.uk/resources/e-journal-international-history/finney-paper>
10. Gaines P. Dilemmas of Appeasement: British Deterrence and Defense, 1934-1937 / Post Jr. Gaines. – London, 1993.
11. Gilbert M., Gott R. The Appeasers / Martin Gilbert, Richard Gott. – London, 1963.
12. Kennedy G. Anglo-American Strategic Relations and the Far East, 1933-1939 / Gregg Kennedy. – London, 2002.
13. Maiolo J. The Royal Navy and Nazi Germany, 1933-1939: A Study in Appeasement and the Origins of the Second World War / Joseph Maiolo. – London, 1998.
14. McKercher B. Transition of Power: Britain's Loss of Pre-eminence to the United States, 1930-1945 / B. J. C. McKercher. – Cambridge, 1999.
15. Michie L. Portrait of an Appeaser: Robert Hadow, First Secretary in the British Foreign Office, 1931-1939/ Lindsay W. Michie. – Westport, 1996.
16. Medicott W. British Foreign Policy since Versailles, 1919-1963 / W. N. Medicott. – London, 1968.
17. Middlemas K. Diplomacy of Illusion: The British Government and Germany, 1937-1939 / Keith Middlemas. – London, 1972.
18. Namier L. Diplomatic Prelude 1938-1939 / Lewis B. Namier. – London, 1948.
19. Namier L. Europe in Decay: A Study in Desintegration / Lewis B. Namier. – London, 1950.
20. Namier L. In the Nazi Era / Lewis B. Namier. – London, 1952.
21. Northedge F. The Troubled Giant: Britain among the Great Powers, 1916-1939 / F. S. Northedge. – London, 1966.
22. Robbins K. Appeasement/ Keith Robbins. – Oxford, 2003.
23. Roi M. Alternative to Appeasement: Sir Robert Vansittart and Alliance Diplomacy, 1934-1937 / Michael Roi. – Westport, 1997.
24. Rothstein A. The Munich Conspiracy / Andrew Rothstein. – London, 1969.
25. Rowse A. Appeasement. A Study in Political Decline / A. L. Rowse. – New-York, 1961.
26. Ruggiero J. Neville